

Türkiye'nin Afrika'daki Varlığı: Afrika'da Yaşanan Son Dönem Gelişmeler Işığında Batılı Ülkeler, Endişeler ve Afrika'da Türkiye

Dr. Neslihan KURAN

ÖZET

Günümüzde Afrika hegemonik güç mücadelesinde öne çıkan bölge konumundadır. Neden Afrika? Pek çok sebep sıralanabilir. Ancak zengin yer altı kaynakları tek başına yeterli bir sebeptir (jeopolitik önem). Önceki yüzyıllarda özellikle I. Dünya Savaşı sonrası Çin, Rusya, ABD, İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkeleri Afrika'yı bölüştürerek sömürge sistemine uygun dizayn etmişti. Kölecilik ve sömürgecilik yoluyla yeterince kullanılan Afrika'ya dikkatlerin neden tekrar çevrildiğine bakıldığında; Afrika açısından bir uyanış, Batı açısından bir eksen kayması göze çarpmaktadır. Nijer, Mali, Gine, Burkina Faso, Togo, Somali gibi pek çok Afrikalı mevcut düzene ve sisteme başkaldırmış durumdadır. Afrikalı birçok devlet başkanı Batı'yla ilişkilerine sınırlama getirmekte, Batı'dan gelen ekonomik yardım paketlerini, borç ve kredileri geri çevirmektedir.

Çalışma, kıtada uzun yıllardır var olan çeşitli devletlerin ekonomik, siyasi ve askeri faaliyetlerini ele alarak ilerlemektedir. Kültürel ve ekonomik ilişkiler, yatırım ve projeler, savunma sanayii gibi konulara değinip ardından Türkiye'nin Afrika'daki varlığının ve askeri durumunun ne olduğu genel olarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Afrika'da son dönemde yaşanan siyasi kargaşalara dikkat çekerek oluşan boşluk ve kaosta Türkiye'nin Afrika dış politikasının yönü ana hatlarıyla sunulmaya gayret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Türkiye, Türk Savunma Sanayii, İHA, SİHA,

GİRİŞ

Asya'dan sonra dünyanın en kalabalık insan nüfusunu barındıran Afrika, nice kadim kültüre ev sahipliği yapmış, insanlığın ve medeniyetin beşiği olmuş bir kıtadır. Dünyanın yedi harikasından biri olan Mısır piramitlerinin inşa sisteminin henüz çözülmemiş olması gibi tarihin çeşitli zaman aralıklarında kullandıkları teknoloji ve sistemler hala gizemini korumaktadır. Şimdiye kadarki yapılan arkeolojik kazılar neticesinde modern insan iskeletine benzer ilk yapının (Lucy) Etiyopya'da keşfedilmiş olması,¹ insanlığa dair pek çok izin kökeninin de bu

¹ Philip L. Reno, Melanie A. McCollum, Richard S. Meindl, C. Owen Lovejoy, "An Enlarged Postcranial Sample Confirms Australopithecus Afarensis Dimorphism was Similar to Modern Humans", *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, 365/1556, (2010), s. 3355-3363; *Britannica*, "Lucy", 14 Haziran 2023.

topraklarda aranması gerektiğine işaret etmektedir. Afrika denildiğinde akla ilk gelen bir diğer özellik zenginliktir. Tarihte yaşamış en zengin insan olarak kayıtlara geçen Mali'nin 14. yüzyıl hükümdarı Mansa Musa'nın zenginliği hala konuşulmakta,² bu zenginliğe erişen henüz bulunmamaktadır. Bunun gibi pek çok ilkin öncülüğünü üstlenen Afrika için söylenebilecek en olumsuz durum günümüzde her ne kadar değişse de, uzun yıllar okuma-yazma oranının düşüklüğü yani eğitim sistemi olmuştur. Zira maddi varlık her ne kadar mevcut olsa da kendi kendine yetebilen insan profili ancak eğitimle oluşmaktadır. En eski yazı sistemlerinden olan papirüse yazma tekniğini geliştiren, dünyanın ilk üniversitelerini açan (ör. Fas, Karaviyyîn Üniversitesi; Mısır, El-Ezher Üniversitesi) Afrika medeniyetlerinde okuma-yazma oranının düşüklüğü şüphesiz kölecilik ve sömürgecilik geçmişleriyle ilgilidir. Batı tarafından uzun yıllar maruz bırakılan sömürge ve köle yaşamı (kolonyal dönem) Afrika halkını pek çok şeyde geride bırakmıştır. Sonraki süreçte her ne kadar bağımsızlıklarını elde etseler de ana dillerinin İngilizce, Fransızca olmaya devam etmesi gibi sömürge etkisinden tam olarak kopamamışlardır.

Afrika, enerji rezerv ve potansiyeli açısından geçmişte olduğu gibi bugün de dünyanın en zengin bölgelerindedir. Birleşmiş Milletler (BM) istatistiklerine göre Afrika dünya maden rezervlerinin yüzde 30'una (dünyadaki altının yüzde 40'ına, krom ve platinin yüzde 90'ına), dünya doğal gazının yüzde 8'ine ve dünya petrol rezervlerinin yüzde 12'sine ev sahipliği yapmaktadır. Yine dünyanın en büyük kobalt, elmas ve uranyum rezervlerinin Afrika'da olduğu bilinmektedir.³ Bu zengin kaynaklardan istifade etmek isteyenler oldukça fazladır. Başta Çin, Rusya, Amerika (ABD) gibi ülkelerin dışında Avrupa Birliği Başkanı da Afrika Birliği ülkeleriyle daha fazla etkileşime geçmeye, hükümetler ve bölgesel kuruluşlarla iş birliğine çağırılmaktadır.⁴ Hatta AB yetkilileri Afrika'nın sürdürülebilir havacılık yakıt üretme konusundaki potansiyelinin değerlendirilmesi gerektiğini belirterek 11 Afrika ülkesinde sürdürülebilir havacılık yakıtı fizibilite çalışmalarını desteklemek için 31 Aralık 2023'e kadar 4 milyon avroluk bir kapasite geliştirme projesi başlatacağını duyurmuştur.⁵ Dolayısıyla değerli maden rezervleri nedeniyle Afrika önemli bir jeopolitik alan konumundadır. Pek çok ülke bu önemli jeopolitik kıtada varlık göstermekte birbiriyle yarışmakta, nüfuz sahibi olmaya çabalamaktadır.

² Cengiz Toraman, Elif Ulucenk, "Tarihte Bilinen İlk Altın Resesyonuna Neden Olan Birisi Olarak Altın ve Tuz Kralı Mansa Musa'nın Servetinin Ekonomik Yansımaları", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, (Ocak 2023), s. 67-80.

³ UN, Environment Programme, "Our Work in Africa".

⁴ Reuters, "EU Chief Calls for More Engagement with Africa", (13 Eylül 2023).

⁵ AFROSAM, "Avrupa Birliği'nin Gözü Afrika'nın Temiz Jet Yakıt Projesinde", (28 Ağustos 2023).

Afrika'nın uluslararası ticaretinde önemli pay sahibi olan ülkelerin başında Çin gelir. İkisinin ilişkileri belirli bir düzlemde ilerlemektedir. Çin ile Afrika'nın iş birliği ve istişare toplantıları için 2000 yılında Çin-Afrika İşbirliği Forumu, 2018'de Çin-Afrika Barış ve Güvenlik Forumu kurulmuştur. Mısır, Etiyopya gibi çeşitli Afrika ülkelerinde toplantılar düzenlenmiştir.⁶ Geçtiğimiz aylarda Güney Afrika'da yapılan BRICS⁷ Zirvesi'nde konuşan Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Afrika'nın sanayileşme ve tarımsal gelişimini desteklediklerini, bu yolda daima Afrikalıların yanlarında olup girişimlerine devam edeceklerini bildirmiştir.⁸ 2023'te Pekin'de "Küresel Güvenlik Girişiminin Uygulanması, Çin-Afrika Dayanışma ve İşbirliğinin Güçlendirilmesi" temasıyla yapılan Çin-Afrika Barış ve Güvenlik Forumu'nda benzer yönde açıklamalar tekrar edilmiştir.⁹ Afrika'nın en büyük ticaret ve yatırım ortağı Çin'in Afrika'ya yönelik bu tür destek söylemleri aslında yeni değildir. Daha 1955'lerde dönemin Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Çu Enlay (Zhou Enlai), Afrikalı liderlere sömürgeciler karşısında bağımsızlık elde etmek için sanayileşmeleri gerektiğini öğütlemekteydi. Aynı dönemlerde eski Çin Devlet Başkanı Mao, Angola, Cezayir, Mozambik, Zimbabve gibi ülkelerde sömürgecilere karşı bağımsızlık hareketlerinde bulunanlara istihbarat, silah, eğitim ve ekonomik yardım sağlamıştı. Yine Zambiya, Tanzanya ve Gine dahil olmak üzere bir dizi Afrika ülkesine mali yardımlarda bulunmuştu.¹⁰ Uzun yıllardır Afrika kıtasında varlık gösteren Çin'in son yıllarda Afrika ile olan ticaretine bakıldığında; 2000'de kıtanın toplam ticaretinin yaklaşık yüzde 4'ünü, 2012'de yüzde 15'ini oluşturduğu görülmektedir.¹¹ Yani yaklaşık on yılda üç kat artış göstermiştir. 2023'ün ilk yarısı için Çin'in Afrika'daki yatırımı yıllık yüzde 4,4'lük bir artışla 1,8 milyar dolara ulaşmıştır. Çinli şirketlerin Afrika'da gerçekleştirdiği altyapı projeleri 400 milyar doların üzerindedir. Çin'in kıtadaki yatırımları arasında inşaat, madencilik, lojistiğin yanı sıra dijital ekonomi, temiz enerji, sağlık, yeşil kalkınma ve finans gibi yeni gelişen sektörler de vardır.¹² Çin'in Afrika'dan ithalatını ise yaklaşık yüzde 90'la doğal kaynaklar

⁶ Zeng Aiping, Shu Zhan, "Origin, Achievements, and Prospects of the Forum on China-Africa Cooperation", *China International Studies*, (2018), s. 88-108.

⁷ Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın oluşturduğu ülkeler grubudur.

⁸ Michael Martina, Carien du Plessis, "China's Xi Pledges to Support Africa's Industrialisation at BRICS", *Reuters*.

⁹ Abhishek Mişra, "The China-Africa Peace and Security Forum: Practical Outcomes or Same Old Rhetoric?", *Institute for Defence Studies and Analyses*, (Eylül 2023).

¹⁰ Beyongo Mukete Dynamic, "China's Power in Africa: Rhetoric and Reality", ed. Jane Golley, Linda Jaivin, Paul J. Farrelly, *Power*, (ANU Press, 2019), s. 186-200.

¹¹ Lloyd Thrall, "Chinese Presence and Behavior in Africa", *China's Expanding African Relations: Implications for U.S. National Security*, (2015), s. 21-74

¹² Wang Qingyun, "Chinese Investment in Africa Hits \$1.8b in 1st Half of 2023", *China Daily Global*, (25 Ekim 2023).

oluşturmaktadır.¹³ Çin'in Afrika'daki en büyük ihracatçısı Güney Afrika; Çin mallarının en büyük alıcısı ise Nijerya, Güney Afrika ve Mısır'dır.¹⁴

Afrika ile ticarete önemli olan bir diğer ülke ABD'dir. İkilinin sadece 2000-2010 yılları arasındaki ticaret payı üç kat artarak 39 milyar dolardan 113 milyar dolara çıktığı görülmektedir.¹⁵ 2021 yılından 2023 yılı başına kadar 47 Afrika ülkesiyle toplam tahmini değeri 18 milyar doların üzerinde olan 800'den fazla çift yönlü ticaret ve yatırım anlaşması yapılmıştır. Yine Afrika ile ticareti yapılan mal ve hizmetlerin toplamı 2021'de 83,6 milyar dolara ulaşmıştır. ABD Afrika'ya yönelik planlarının gerçekleşmesi halinde kıta çapında 1,3 milyar insana istihdam sağlamayı, 3,4 trilyon dolarlık bir pazar yaratarak dünyanın beşinci büyük ekonomisi olmayı düşünmektedir.¹⁶ ABD yatırım hedefleriyle kıtada Çin'in nüfuzunu kırmaya çalışsa da uzmanlar böyle bir durumun uzak olduğunu, ABD çıkarlarının Afrika ülkelerinin gelişim ve kalkınmasıyla uyumlu olması gerektiğini söylemektedir.¹⁷ Benzer çıkarım 2023'te yapılan bir toplantıda ABD ticaret temsilciliği tarafından da tekrar edilmiştir. Eylül 2025'te sona erecek olan Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası'ndan sonra sunulacak yeni yöntemin Afrika'nın beklentilerini de karşılayacak şekilde olması -sembolik olmaması- öneriliyor.¹⁸ ABD Başkanı Joe Biden'in Afrika ilişkilerinde yenileme ve geliştirme çalışmalarına hız verdiklerini, planlarda radikal değişikliklere gidilebileceğini açıklaması¹⁹ Amerika'nın Afrika'ya dair endişelerini ortaya koymakla birlikte Afrika ilişkilerinde yeni bir rotaya işaret etmektedir.

Çin-ABD çekişmesi devam ederken Afrika'da yükselişe geçen aslında başka bir ülke vardır; Rusya. Uzun yıllar Fransa sömürgesi olarak yaşayan Nijer'de 2023 yılındaki darbe olaylarında Nijerli halkın Rus bayraklarını dalgalandırması gibi birtakım unsurlar,²⁰ Rusya'nın Afrika'daki nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir. Eski Fransa sömürgesi Mali, Gine, Burkina Faso ve Orta Afrika Cumhuriyeti gibi ülkelerde de Rusya öne çıkan aktör konumundadır. Tüm bunlar nüfuz gücünde Batı'dan Rusya'ya doğru sapma olarak değerlendiriliyor.²¹ Batı, Rusya'nın

¹³ Thrall, "Chinese Presence and Behavior in Africa", s. 21-74

¹⁴China Africa Research Initiative, "Data: China-Africa Trade", *Johns Hopkins University's School of Advanced International Studies*.

¹⁵ Thrall, "Chinese Presence and Behavior in Africa", s. 21-74.

¹⁶ *The White House*, "Fact Sheet: U.S.- Africa Partnership in Promoting Two-Way Trade and Investment in Africa", (14 Aralık 2022).

¹⁷Julian Pecquet,"US-Africa Trade: Lofty Goals, Lagging Investment", *The Africa Report*, (22 Eylül 2022).

¹⁸ Joe Bavier, "U.S.-Africa Trade Program must be More than 'Symbolic,' U.S. Trade Chief Says", *Reuters*, (4 Kasım 2023).

¹⁹ Joe Bavier, Nellie Peyton, Bhargav Acharya "Biden Wants to Improve U.S.-Africa Trade Programme, not Just Renew It – Blinken", *Reuters*, (3 Kasım 2023).

²⁰ *Aljazeera*, "Thousands in Niger Rally in Support of Coup Leaders", (6 Ağustos 2023); *BBC News*, "Niger coup: Why Some People Want Russia in and France Out", (1 Ağustos 2023).

²¹ Emre Başaran, "Niger Coup Result of Battle for Influence Between West and Russia: Expert", *Anadolu Agency*, (28 Temmuz 2023); *BBC News*, "Niger coup: Why Some People Want Russia in and France Out".

yükselişini her ne kadar endişeyle karşılasa da aslında Rusya kıtaya yeni girmiş değildir. Daha 1950’lerde Sovyetler Birliği kendilerini sömüren sistemden kurtulmak isteyen Cezayir, Angola, Mısır, Etiyopya, Libya, Mozambik gibi Afrika ülkelerinin bağımsızlık hareketlerini destekleyerek hükümetlere yardım etmiş, bu devletlere askeri eğitim-danışmanlık sağlamış, silah ve teçhizat vermişti. Bu vesileyle çeşitli Afrika istihbarat topluluklarıyla ilişkilerini geliştirerek nüfuzunu güçlendirmişti.²²

Afrika’nın Batılı küresel güçlere karşı mücadelesi hem nüfuz hem silah ticareti açısından Rusya için avantaj oluşturduğu söylenebilir ki Rusya Afrika’nın başlıca silah tedarikçisi konumundadır.²³ Sadece 2018 ila 2022 yılları arasında Afrika’nın büyük silah sistemleri ithalatının yüzde 40’ını Rusya gerçekleştirmiştir. RAND Corporation’ın bir raporuna göre Rusya’nın Afrika’ya silah satışı son yıllarda yıllık 500 milyon dolardan 2 milyar doların üzerine çıkmıştır. Rus silah sistemlerinin ana ithalatçıları Cezayir ve Mısır olmakla birlikte Mali, Sudan, Nijerya, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Ekvator Ginesi, Angola da Rus malzemeleri alan Afrikalı ülkeler arasındadır. Afrika ülkelerinin Rus yapımı silah ve teçhizata yönelmesinin ana sebeplerinden biri ucuz olmasıdır. Rusya’nın Afrika’da izlediği politika kendi işine de yaramıştır; Ukrayna’yı ilhak etme girişimini kınayan BM kararında (2022) pek çok Afrika ülkesi karara karşı ret, çekimser oy kullanarak veya oylamaya katılmayarak Rusya’nın elini güçlendirmiştir.²⁴ Afrika ülkelerinin Rusya ile gerçekleştirdiği ekonomik, askeri, güvenlik bağlantıları karşılıklı ilişkiyi devam ettirmek istediklerini göstermektedir. Nitekim Batının baskılarına rağmen Temmuz 2023’te gerçekleştirilen Rusya-Afrika Zirvesi’ne 17’si devlet başkanı nezdinde olmak üzere 48 Afrika ülkesi katılım sağlamıştır. Zirve kararının özeti; Rusya ile Afrika ülkeleri arasında ticaret ve yatırım anlaşmalarının devamını sağlamanın yanı sıra kıta ülkeleriyle endüstriyel ilişkilerde, terörizmle mücadelede iş birliğidir.²⁵

Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere Rusya’nın Afrika’daki yükselişinden en çok etkilenen ülke Fransa’dır. Başta uranyum olmak üzere ekonomisi ve ulusal savunması için gerekli olan birçok madeni ucuz yolla yıllardır Afrika kaynaklarından temin eden ve günümüzde de kıtadaki eylemlerinin çoğunu neo-kolonyal anlayışa sürdüren Fransa da tıpkı

²² Mathieu Droin, Tina Dolbaia, “Russia Is Still Progressing in Africa: What’s the Limit?”, *Center for Strategic and International Studies* (CSIS), (15 Ağustos 2023), s. 1-13.

²³ 2018 yılına ait rapora göre Rusya yıllık yüzde 8,5 artışla 37,7 milyar dolar ile dünyanın ikinci büyük silah üreticisidir. 2014 ila 2018 yılları arasında Afrika, Rusya’nın silah ihracatının yüzde 17’sini oluşturuyordu. Bkz. Elizabeth Sidiropoulos, Chris Alden, “Russia in Africa — post-Soviet re-engagement”, *Russia-Africa matryoshka: Summitry, Geopolitics and Resources*, (2019), s. 7-27

²⁴ Droin; Dolbaia, “Russia Is Still Progressing in Africa.: What’s the Limit?”, s. 1-13.; Sidiropoulos; Alden, “Russia in Africa — post-Soviet re-engagement”, s. 7-27

²⁵ *Summit Africa-Russia* “Recap of the Second Summit and Russia–Africa Economic and Humanitarian Forum”, (13 Ekim 2023).

ABD gibi Afrika ile olan ilişkilerinde değişim yapma zarureti içindedir.²⁶ Fransa'nın Afrika'nın hammaddelerine olan bağlılığı (özelikle atom endüstrine yönelik nükleer politikasında) çıkar anlayışı üzerinedir. Genel motto; minerallere ucuz yoldan sürekli erişim sağlamak.²⁷ (Aslında bu durum tüm ülkelerin Afrika'ya stratejik olarak bağımlı olma durumunu ortaya çıkarmaktadır.) Fransa halihazırda uranyum ihtiyacının çoğunu Nijer, Gabon, Orta Afrika Cumhuriyeti'nden ithal etmektedir. Bu ülkelerden Nijer nükleer enerji için hayati önem taşıyan uranyumun dünyadaki en büyük üreticilerindendir.²⁸

Anlaşmalar ve Afrika

Ülkelerin Afrika'yla yapmış olduğu ticari ve ekonomik anlaşmalar şüphesiz Afrika'nın gelişimine katkısı sunmaktadır ki bu anlamda örneğin Çin'in Afrika'nın altyapı sorunlarına ve sanayileşmesine katkısı sık sık dile getirilir. Halihazırda Afrika'da 1 milyondan fazla Çin vatandaşı, 10 bin Çinli firma, 160 milyar ABD doları tutarında kredi ve yaklaşık 300 milyar ABD doları tutarında yatırımı mevcuttur. Bununla birlikte Çin diplomatik ilişki içinde olduğu hemen hemen her Afrika ülkesine askeri yardım ve eğitim de sunmaktadır. 2018-20 yılları arasında yaklaşık 2 bin Afrikalı polis ve emniyet mensubuna profesyonel askeri eğitim verdiği bilinmektedir. Yine birçok Afrikalı Çin'deki askeri okullardan mezun olmuştur. Örneğin Nanjing'deki askeri kolej mezunları arasından şimdiye kadar 8 savunma bakanı, ülke başkanları (Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Gine-Bissau, Namibya, Tanzanya, Eritre, Zimbabve), üst düzey subaylar çıkmıştır.²⁹

Sadece Çin nezdinde değil genel olarak Afrika ülkelerinin alt yapıya, gelişim ve kalkınmaya; Afrika'da nüfuz elde etme yarışındaki ülkelerin ise hammaddeye ihtiyacı vardır. Bu noktadan bakıldığında uzun yıllardır Afrika sahasında varlık gösteren ülkelerin kıtadaki faaliyetlerinin niteliğinin değerlendirilmesi gerekir. Çin için söylenen, iş birliğinde "karşılıklı yarar" gözettiğidir. Ancak yapılan anlaşmaların içeriği incelendiğinde yardımların borç ve kredi sistemi yoluyla olduğu görülmektedir.³⁰ Afrika ülkeleri kendisi için harcanan milyarlarca dolar borcu ödemekte güçlük çektiği için finansmanı durdurulan projeler veyahut uzun yıllar boyunca

²⁶ Sadece Fransa değil İngiltere de eski sömürgeleri bağımsızlık kazanmaları sonrasındaki süreçte neo-kolonyal sistemi devam ettirmiştir. Bkz. Selin M. Bölme, Esra Çavuşoğlu, "Yeni İngiliz Kolonyalizmi: Çekilme Sonrası İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki Nüfuz Politikası (1971-1991)", *Uluslararası İlişkiler*, 17/65, (2020), s. 47-61.

²⁷ Kaan Devocioğlu, "Yeni Sömürgecilik: Fransız Afrika'sında CFA Bölgesi ve Uranyum Rezervleri", *Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM)*, (5 Ekim 2019).

²⁸ Devocioğlu, "Yeni Sömürgecilik"; Başaran, "Niger Coup"; Guy Martin, "Uranium: A Case-Study in Franco-African Relations", *The Journal of Modern African Studies*, 27/4 (1989), s. 625-640.

²⁹ Mişra, "The China-Africa Peace"; Kimairis Toogood, "Understanding the Emerging Relationship Between China and Africa: The Case of Nigeria", *Stimson Center* (2016), s. 1-10; Paul Nantulya, "China's Military Political Work and Professional Military Education in Africa", *Africa Center*, (30 Ekim 2023).

³⁰ Dynamic, "China's Power in Africa", s. 186-200.

kullanım hakkını kaybettiği kaynaklar vardır.³¹ Dolayısıyla başta Batı olmak üzere çeşitli ülkelerin Afrika ile olan ilişkilerinde şu soruyu anlamak önemlidir; kurulan ilişkiler yeni sömürgeci bir anlayışla mı sürüyor (neo-kolonyalizm) yoksa karşılıklı çıkarın gözetildiği, Afrika'nın kalkınma ve gelişmesine yatırım amaçlı mı gerçekleşmektedir? Nitekim Çin'in Afrika'daki yatırım faaliyetlerini, doğal kaynaklarına olan ilgisinin nedenini neo-kolonyalist olarak yorumlar bulunmaktadır. Burada dikkat çekilen husus; Borç usulü verilen kredileri karşılayamayan Afrika ülkesinin durumunun ne olacağıdır. Borçlanma yoluyla kalkınma, ekonomik özgürleşme sağlanabilir mi? Söz konusu durum "borç tuzağı diplomasisi"³² hatta uzun vadede köleleştirici bir sistem olarak nitelendirilmektedir.³³ 2022 itibarıyla Afrika genelinde toplam borçlanma tutarı 700 milyar doları Sahraaltı Afrika, 100 milyar doları Mağrip ülkelerinin olmak üzere 800 milyar dolara ulaşmıştır. Angola (25 milyar dolar), Etiyopya (13.5 milyar dolar), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (7.3 milyar dolar), Sudan (6.4 milyar dolar), Zambiya (6 milyar dolar), Nijerya (4.8 milyar dolar) Afrika'nın borç batağındaki ülkelerinden bir kısmıdır.³⁴ Gana Eski Başkanı Kwame Nkrumah bağımsızlıklarını elde etseler de ekonomik yönetimlerinin çok uluslu politikalar yoluyla yönetildiğine dikkat çekerek Afrika'da neo-kolonyal sistemin sürdüğünü, Afrikalıların sömürülmeye devam ettiğini söylemiştir.³⁵ Aynı durumdan rahatsız olan Eritre Devlet Başkanı Isaias Afwerki 2006'da 200 milyon dolar civarı bir dış yardımı, 2007'de Dünya Bankası'nın 100 milyon dolarlık kalkınma kredisini koşulları nedeniyle reddetmiştir.³⁶ Togo Dışişleri Bakanı Robert Dussey'in "artık yabancılara değil, halkımıza hizmet etmek istiyoruz" sözleri ise 2023 yılı BM Genel Kurulu'na damgasını vurmuştur.³⁷

Aslında 1955'te gerçekleştirilen Bandung Konferansı'nın amacı II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını yeni kazanan Afrika ülkelerinin gelişimine yardımcı olmaktı. Ancak konferansın emperyalist düşüncenin devamında güç tarafgirliği haline dönüştüğü hatırlanırsa (ABD ve Rusya arasında)³⁸ Afrika ülkelerinin gelişiminin arka plana itildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Afrika topraklarının ekonomisi, yarattığı pazar, maden ve doğal kaynaklar yatağı pek çok ülkeye hammadde sağlarken, Afrika halkı bundan ne kazanıyor diye sormak yerinde

³¹ Simone McCarthy, "China has Poured Billions into Africa's Infrastructure. Is it Now Tightening the Tap?", *CNN*, (27 Eylül 2023); Ahmet Kavas, "Afrika'ya Borç Kuşatması", *Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM)*, (9 Ekim 2023).

³² Makhura B. Rapanyane, "Neocolonialism and New imperialism: Unpacking the Real Story of China's Africa Engagement in Angola, Kenya, and Zambia", *Journal of African Foreign Affairs*, 8/3 (2021), s. 89-112

³³ David Gakunzi, "China in Africa: Beliefs and Reality", *Jewish Political Studies Review*, 30/1-2 (2019), s. 226-229

³⁴ Kavas, "Afrika'ya Borç Kuşatması".

³⁵ Söz konusu eser için bkz. Kwame Nkrumah, *Neo-Colonialism: The Last Stage of Imperialism*, Panaf Books, 1987.

³⁶ Edmund Sanders, "Eritrea Aspires to be Self-Reliant, Rejecting Foreign Aid", *Los Angeles Time*, (2 Ekim 2007).

³⁷ *Togo First*, "Togo is a Peaceful Country and Opposes All Wars", (26 Eylül 2023).

³⁸ Turgay Murat, "Bandung Konferansı ve Türkiye", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28/2, (2018), s. 363-379.

olacaktır. Görünen; Afrikalıların borç ve kredilerle emperyalist sisteme bağlı kılınmaya devam ettiğidir.

Bu hususla ilgili diğerk bir konu, Afrika'da bulunan kıta dışı ülkelerin faaliyetleri yakından incelendiğinde ülkelerdeki siyasi-askeri bağlamla da yakından ilgilendiği görülmektedir ki son dönemde Afrika kıtası genelinde yaşanan darbelerde dış ülkelerin rolü tartışılmıştır. Bu tür iç kaoslar bölgede istikrarsızlığa sebep olduğu gibi ciddi maliyete de neden olmaktadır. Örneğin, 1990 ila 2005 yılları arasındaki çatışmaların Afrika ülkelerine maliyeti neredeyse 300 milyar dolardı. Söz konusu rakam ülkelerin aynı dönemde aldıkları yardımla ortalama aynı miktardır.³⁹ Öte yandan biraz önce Çin'in askeri eğitimler için ülkesine götürdüğü Afrikalılarından ülke başkanlarının çıktığı örneği verilerek askeri diplomasinin önemine değinilmişti. Çin'in Cezayir, Angola, Mısır, Gana, Nijerya, Güney Afrika, Sudan, Uganda, Zambiya ve Zimbabve gibi ülkelerle köklü askeri bağları olduğu, aralarında Kenya, Tanzanya, Angola, Şeysteller gibi ülkelerin bulunduğu birçok Afrika ülkesini askeri üs inşasında değerlendireceği öne sürülmektedir.⁴⁰ Sadece Batı Afrika'da bulunan yabancı güçler; Fransa'nın Nijer'de Çad'da, Fildişi Sahili'nde, Senegal'de, Gabon'da; Almanya'nın yine Nijer ve Mali'de; İtalya'nın Nijer'de askeri üsleri bulunmaktadır (Sadece Nijer'de Fransa'nın ve ABD'nin 1000'in üzerinde askeri bulunmaktadır).⁴¹

Sonuç olarak ülkelerin Afrika'ya ilgisi çalışma boyunca ifade edildiği üzere Afrika'nın jeopolitik önemiyle ilgilidir. Kıtada faaliyet gösteren ülkeler bu anlamda rekabet halindedir. Rusya örneğinde olduğu gibi birinin varlığı bir diğerkini endişeye sevk edebilmektedir.⁴² Bu duruma askeri yapılarıdaki girişimler de eklendiğinde Afrika'nın yeni bir sömürü sistemiyle karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Hatta Uganda'nın LGBT yasa teklifine red vermesi sonucunda yaptırımla karşılaşacağını düşünmesi gibi⁴³ kültür, inanç ve yaşam tarzı değişikliğini de içerebilmektedir.

Tüm bunlar karşısında Afrikalıların konumlarını güçlendirmek, varlıklarını uluslararası arenada kabul ettirmek adına verdikleri çaba kayda değerdir. Örneğin uluslararası pozisyon açısından, BRICS'e üye şimdilik tek Afrika ülkesi olan Güney Afrika onlarca yıldır süren apartheid sistemin yol açtığı uluslararası dışlanmanın ardından ticari haklarını yeniden tesis etti. Güney

³⁹ Toogood, "Understanding", s. 1-10.

⁴⁰ Rapanyane, "Neocolonialism and New imperialism", s. 89-112; *The Economist*, "America Worries about China's Military Ambitions in Africa", (9 Aralık 2021); Eric A. Miller, "More Chinese Military Bases in Africa: A Question of When, Not If", *Foreign Policy*, (16 Ağustos 2022).

⁴¹ *Reuters*, "Which Western Countries have Foreign Forces in West Africa?", (25 Eylül, 2023).

⁴² *The Economist*, "America Worries about China's Military Ambitions in Africa", (9 Aralık 2021).

⁴³ *Reuters*, "Uganda's Anti-Gay Law: How Restricted are LGBTQ Rights in Africa?", (29 Mayıs 2023).

Afrika'ya ek olarak iki Afrika ülkesinin daha (Mısır ve Etiyopya) BRICS'e katılacak olması⁴⁴ Afrika'nın ilerleyen süreçte uluslararası sistemde çok daha fazla söz sahibi olacağını göstermektedir. Yine son dönemde Afrika'da yaşanan darbe girişimlerinin halk içerisinde sevinç yarattığı görülmektedir. 1960'da bağımsızlığını kazanan petrol zengini Gabon'u 56 yıldır yöneten Bongo ailesinin devrilmesini halk gösterilerle karşıladı. Benzer örneği uzun yıllar Fransa'nın sömürgeci olarak yaşayan Nijer ve halkı da sergiledi. Nijer'deki Fransa karşıtı eylem ve protestolar küresel hegemonik güçlere başkaldırı olarak algılandı zira yerel halk yaptığı açıklamalarda bu yönde bir tavır sergiledi.⁴⁵ Fransa'nın eski sömürgelerinden Mali, Gine, Burkina Faso'da yaşanan son gelişmelerde de benzer durumdan söz edilebilir. Dolayısıyla Afrika halkının anlayışının değiştiğini görmek gerekir. Elbette Afrika'daki darbe girişimlerinin arka planına bakıldığında Etiyopya'daki Oromolar ile Tigraylar arasındaki mücadelede olduğu gibi etnik kökene dayalı egemenlik çatışması gibi çok başka dinamiklerin de etkili olduğu söylenmelidir. Amacımız darbe analizi yapmak değildir. Ancak burada şu söylenebilir ki, Afrika'da son dönemde gerçekleşen girişimlerde sömürge karşıtlığı da pay sahibidir. Nijer'de yönetimi devralan askeri cuntanın Fransa ile olan askeri anlaşmaları feshetmesi veya Fransa'nın Nijer Büyükelçisi'nin ülkeyi terk etmesini istemesi⁴⁶ gibi unsurlar bunu doğrulamaktadır.

Uluslararası İlginin Odağındaki Afrika İlişkilerinde Türkiye Nerede?

Son dönemde Afrika'da yaşanan gelişmeler Afrika'nın anlayışta ve politikada yeni bir yapılanma süreci içerisinde olduğunu göstermektedir. Yıllardır kıtada bulunup halkını ve toprağını sömüren emperyalist düzen sahipleri artık istenmiyor. Türkiye'nin bu boşlukta Afrika ile kuracağı ilişkiler önem arz etmektedir. Afrika halkı Türkleri, Türkiye'yi yeni tanıyor değildir, Türkiye de o topraklarda yeni bulunuyor değildir. Afrika'da Türk tarihinin uzun bir geçmişi bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı öncesine kadar başta Mısır, Fas, Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkeleri olmak üzere Afrika kıtası Osmanlı izleriyle doluydu. Örneğin Osmanlı Devleti tarafından 1863'te Güney Afrika'nın başkenti Cape Town'a Müslüman cemaatin din eğitimi için atanan Ebu Bekir Efendi'nin bölgedeki faaliyetleri ve bölgeye dair raporları Afrika'da Türk izlerini araştıranlara hala ışık olmaktadır.⁴⁷ Bağlar kopmuş değildir. Geçtiğimiz yıllarda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarihi ve kültürel mirası koruma

⁴⁴ Reuters, "BRICS Invites Six Countries Including Saudi Arabia, Iran to be New Members", (24 Ağustos 2023).

⁴⁵ Aljazeera, "Thousands in Niger Rally in Support of Coup Leaders", (6 Ağustos 2023).

⁴⁶ EuroNews, "Niger Junta Says French Ambassador is Being Expelled by Police", (31 Ağustos 2023); Reuters, "Which Western countries have foreign forces in West Africa?", 25 Eylül, 2023.

⁴⁷ Halim Gençoğlu, "Güney Afrika Milli Arşivlerinin Osmanlı Tarih Yazıcılığı Açısından Önemi", *Belleten*, 83/298, (2019), s. 933- 956.

çerçevesinde Ebu Bekir Efendi'nin kabrini düzenleme çalışması gerçekleştirmiş, Ebubekir Efendi ailesinin 40 üyesine Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Türk vatandaşlığı verilmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrası bölgede pek varlık gösteremeyen Türkiye'nin son yıllarda değişen ve hızla gelişen Afrika politikası mevcuttur. Bunda en önemli etken şüphesiz 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte güç dengelerinin değişmesidir. 1998'de Türkiye'nin dış politikaya dahil ettiği Afrika Eylem Planı ile yeniden canlanan ilişkiler sonrası siyasi, ekonomik, kültürel anlaşmalar hız kesmeden devam etmiştir. 2005 yılı Afrika Yılı ilan edilmiş ve ardından aynı yıl Türkiye Afrika Birliği'ne gözlemci üye olmuştur. 2008'de ise Afrika Birliği Türkiye'yi stratejik ortak ilan etmiştir.⁴⁸ 2010 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin Afrika'ya yönelik politikasının esaslarını içeren Afrika Strateji Belgesi oluşturulmuştur. Buna göre kıta ülkeleri ile ikili siyasal, ekonomik ve askeri ilişkilerin “müşterek bir gelecek için ortaklık” yaklaşımı çerçevesinde ele alınmasının yanı sıra Türk iş adamlarının Sahraaltı Afrika'ya da yönelmesinin teşviki, Afrika ülkelerinde Türkiye'nin tanıtımı gibi amaçlar saptanmış ve sekretaryası Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen “Afrika Stratejisi Eşgüdüm Komitesi” kurulmuştur.⁴⁹ Bu olumlu gelişmelere Afrika ülkeleriyle yapılan ikili/çoklu görüşmeler eşlik etmiştir. Örneğin 2021 yılında Etiyopya Başbakanı, Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı, Afrika Birliği Komisyonu Başkanı Türkiye'yi ziyaret etmiş,⁵⁰ aynı yıl Başkan Erdoğan Batı Afrika turu kapsamında Angola, Nijerya, Togo'ya ziyaret gerçekleştirmiş, Burkina Faso ve Liberya liderleriyle görüşmüştür. Görüşmelerde Türkiye'nin Afrika'yı çıkar pazarı olarak değil ortak olarak gördüğünün, kazan-kazan ilkesinin altı çizilmiştir.⁵¹ Buradan anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Afrika ile olan ilişkilerinin yönü ve içeriği Başkan Erdoğan'ın 2. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nde dile getirdiği üzere sömürgeci olmayan, Afrikalıların kendi istikametlerini tayin etme hakkına saygı duyulan bir niteliktedir.⁵² 2023'te yapılan Türkiye-Afrika 4. İş ve Ekonomi Forumu'nda da benzer düşünce tekrarlanmış, Afrika kıtasının küresel sistemde hak ettiği yeri alması için gereken her türlü katkının sağlanacağı bildirilmiştir. Bu minvalde Afrika Birliği'nin G20 üyeliğine de tam destek verilmektedir.⁵³

Somut gelişmelere bakıldığında Türkiye-Afrika ilişkilerinde ilerleme çitası daha net anlaşılabilir. Örneğin 2002 yılında Türkiye'nin Afrika'da 12 Büyükelçiliği bulunurken

⁴⁸ Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Afrika İlişkileri”.

⁴⁹ Resmi Gazete, “2010/7 No'lu Genelge”, (26 mart 2010).

⁵⁰ EuroNews, “Erdoğan, Sudan ve Etiyopya Arasında Arabuluculuk Teklif Etti”, (19 Ağustos 2021).

⁵¹ İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Angola, Togo ve Nijerya Ziyareti Sonrası Gazetecilerle Söyleşi Gerçekleştirdi”, (21 Ekim 2021).

⁵² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi”.

⁵³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Afrika Kıtasının Küresel Sistemde Hak Ettiği Yeri Alması İçin Gereken Her Türlü Katkıyı Sağlayacağız”, (13 Ekim 2023).

2023 yılında bu sayı 44'e yükselmiştir. Aynı şekilde 2008 yılında 10 olan Ankara'daki Afrika Büyükelçiliklerinin sayısı 38'e çıkmıştır. Ekonomik ve ticari ilişkilerde de benzer ivme göze çarpmaktadır. 48 Afrika ülkesiyle iş konseyleri kurulmuş, 32 Afrika ülkesiyle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına yönelik anlaşmalar yapılmıştır. Kıtayla 2003 yılında 5,4 milyar dolar olan ticaret hacmi, geçtiğimiz yıl sonu itibarıyla 41 milyar dolara yaklaşmıştır. Enerjiden inşaata, tarımdan beyaz eşyaya, gıdaya kadar farklı alanlarda Afrika'daki yatırımların toplam değeri 10 milyar doları aşmış durumdadır.⁵⁴ Ticaret ve diplomatik iş birliği, savunma, sanayii, uzay ve bilişim yatırımları, alt-yapı gelişmelerinde nitelikli projeler yatırım yapılan sahalar arasındadır. Kıtadaki Türk yatırımlarının yoğunlaştığı sektörlerin özellikle inşaat, tekstil, madencilik, tarımsal işleme, elektronik olduğu söylenebilir.⁵⁵ Türk müteahhitlerinin kıta genelinde üstlendiği projelerin toplam değeri 85,5 milyar doları geçmiştir. Bugün çeşitli sektörlerde Afrika'da faaliyet gösteren Türk yatırımcılar 100 bini aşan Afrikalıya istihdam sağlamış durumdadır.⁵⁶

“Yeni ortaklık modeli” olarak tanımlanan Türkiye'nin mevcut Afrika politikası⁵⁷ yukarıda özet olarak verilen ekonomik, siyasi, diplomatik ilişkilerin yanı sıra eğitim, kültür, sağlık, insanî yardım faaliyetleri gibi çok yönlü bir şekilde ilerlemektedir. Örneğin Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye Maarif Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı, Anadolu Ajansı gibi kurum ve kuruluşlar ile çeşitli Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kıtada faaliyet halinde, kıtanın kalkınma ve gelişimine katkı sunmaya çalışmaktadır. Bu kuruluşlardan TİKA Afrika kıtasındaki ilk bölgesel ofisini 2005 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da, bir diğeri 2006 yılında Sudan'da (Hartum) açarak bölgesel incelemelerde bulunma ve projeler oluşturma sürecini hızlandırmıştır. TİKA'nın halihazırda Afrika genelinde 22 Program Koordinasyon Ofisi bulunmaktadır. Sağlık alanında yatırımlar, tarım ve hayvancılığa yönelik destekler, yoksul kesimler için gelir artırıcı faaliyetlere katkı sunmak amacıyla çiftçilere yönelik destek programları, içme suyu temini veya su arıtma tesislerinin kurulumu gibi faydalı projeler yürüten TİKA, Afrikalı kadınlar için de destek hizmetleri sunmaktadır.⁵⁸ Yine Maarif Vakfı 2021 yılı verilerine göre 25 Afrika ülkesinde 175 eğitim kurumuyla 17 bin 565 öğrenciye hizmet vermektedir. Eğitimlere Türkçe

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Afrika Kıtasının”, (13 Ekim 2023).

⁵⁵ Abdinor Dahir, “The Turkey-Africa Bromance: Key Drivers, Agency, and Prospects”, *Insight Turkey*, 23/4, (2021), s. 27-38.

⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Afrika Kıtasının”, (13 Ekim 2023).

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi”.

⁵⁸ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, “TİKA, Afrika'da Son 5 Yılda 1884 Projeyi Hayata Geçirdi” (TİKA, 2022); Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, “TİKA, Güney Afrika'da Kadınlara Desteğini Sürdürüyor”, (TİKA, 2023).

de dahildir.⁵⁹ Aynı şekilde Türkiye'nin yabancı öğrenciler için ayırdığı burslar vesilesiyle binlerce Afrikalı genç Türkiye'de lisans, yüksek lisans, doktora eğitimi almakta, adeta bir kültür elçisi olarak ülkelerine dönmektedir. İçlerinde bakan olanlar da vardır. Türkiye Bursları'yla okuduktan sonra ülkesine dönen Somalili Abdulkadir Muhammed Nur, Adalet Bakanı ve ardından Savunma Bakanı; Etiyopyalı Abdirahman Ahmed Hasan Somali'nin Ticaret, Sanayi ve Ulaştırma Bakanı olmuştur. Aslında bu bir önceki başlıkta dile getirildiği gibi Çin'in yıllardır yaptığı şeydir. Burslar yoluyla Çin'de eğitim alan Afrikalının her biri ülkesine döndüğünde yönetimde ve orduda söz sahibi olmuştur. Bu noktada eğitim konusuna ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Açıktır ki, bir topluma etki etmenin en önemli unsurlarından biri eğitimidir. Bunu önceden fark edenler sistemde yerini çoktan almış durumdadır. Örneğin Yahudilerin kalkınmasını amaçlayan Alliance Israelite Universelle teşkilatı (Alyans, AIU) bu hedefin eğitimle olabileceğini anlayıp 18. ve 19. yüzyıllarda dünyanın dört bir yanında okullar açmış, sunulan kaliteli eğitimlerle nitelikli insanlar yetiştirmiştir. Zamanla Türkiye dahil çeşitli ülkelerde devletin önemli makamlarını Alyanslı mezunlar doldurmuştur. Yine Hristiyanlığı yayma adına yapılan misyonerlik faaliyetleri dünya geneline açılan okullar yoluyla olmuştur/maktadır. Bu bilgiler Türkiye bünyesinde eğitimi merkeze alan Maarif okullarının yaptığı girişimlerin önemini göstermektedir. Bu bölümde ele alınan Türkiye'nin Afrika'daki ekonomik, sosyal, kültürel varlığı yumuşak güç politikasının Afrika'da etkin kullanıldığının göstergesidir.

Türk Savunma Sanayiindeki Gelişmeler Işığında Afrika'da Türk Askeri Varlığı

Afrika'da son dönemde yaşanan siyasi kargaşalarda Türkiye'nin uluslararası arabulucu rol konumunda olmasından anlaşılacağı üzere⁶⁰ Türkiye Afrika'yla siyasi ve askeri meselelerde irtibat halindedir, bölgede -uzlaştırıcı ülke- konumundadır. Afrika'da arabulucu Türkiye rolünün altında yatan unsur, tarihi boyunca sömürge geçmişine sahip olmayan bir devletin uzantısı olan ve ilişkilerde samimi anlamda karşılıklı yarar çizgisi gözetilen Türkiye'nin⁶¹ yaklaşımına duyulan saygı ve güvendir.⁶² Sömürgeci bir zihniyetle hareket etmeyen Türkiye'nin bu durumu Afrika topraklarındaki neo-kolonyal sistem karşısında Türkiye'yi bir adım öne çıkarmaktadır. Afrikalıların Türk savunma sanayiinin ürettiği araçlara artan talepleri

⁵⁹Türkiye Maarif Vakfı, "Türkiye-Afrika Dostluğu Eğitim, Kalkınma ve Kültür İş birliğiyle Güçleniyor", (2021).

⁶⁰EuroNews, "Erdoğan, Sudan ve Etiyopya Arasında Arabuluculuk Teklif Etti", (19 Ağustos 2021).

⁶¹Dahir, "The Turkey-Africa Bromance", s. 27-38.

⁶² Afrikalı halkın Türkiye'ye duyduğu güvenin yeni gelişen bir durum olduğu söylenemez. Önceki yıllarda Somali iç çatışmasında Somalili halkın tavrı yine bu noktaya temas etmekteydi. Bkz. Mehmet Özkan; Serhat Orakçı, "Turkey as a "Political" Actor in Africa—an Assessment of Turkish Involvement in Somalia", *Journal of Eastern African Studies* 9 (2), s. 343-352

askeri savunmada da Türkiye'ye güvendiklerini göstermektedir. Afrika özellikle insansız hava araçlarında (İHA) dünyanın ilk üç ülkesinden biri olan Türkiye'nin⁶³ en büyük alıcılarından. Malum İHA'lar, gelişen teknolojiyle birlikte harp sahasında kullanılan en etkin araçlardan biridir. Örneğin hala devam etmekte olan Ukrayna-Rusya Savaşı'nda⁶⁴ veya Suriye ve Irak bölgesinde uzun süredir devam eden savaşta insansız hava araçları sık kullanılan askeri savaş sistemleri arasındadır.⁶⁵

Genel olarak şu söylenebilir ki, ASELSAN, HAVELSAN, TAI, ROKETSAN, BMC, STM ve FNSS gibi Türk savunma firmalarının ortaya çıkardığı projeler Türk savunma sanayiini küresel aktörlerden biri haline getirmiştir. Afrika dahil dünyanın pek çok noktasına ihraç yapılmaktadır. Hatta geçtiğimiz yıl savunma ve havacılık sanayii ihracatı yaklaşık 4 milyar dolarla tüm zamanların rekorunu kırmıştır. Rakamın 2023 yılına ait ihraç oranının ilk on ayına tekabül ettiği fark edilirse, bu yıl sonuna kadar elde edilen rakamla yeni bir rekor kırılmış olacaktır. Bu başarı gittikçe artan, gelişen Türk savunma, havacılık ve uzay sanayiinin başarılarıdır. İHA'lar başta olmak üzere Türk askeri savunma sistemlerini talep eden ülkeler arasında Burkina Faso, Senegal, Tunus gibi Afrika ülkeleri de vardır.⁶⁶ Yine Burkina Faso, Cezayir, Çad, Fas, Gana, Kenya, Mali, Moritanya, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali ve Ruanda Türkiye'yle silah ve askeri araç ithalatı için iş birliği anlaşması yapan Afrika ülkelerindedir.⁶⁷ Ocak 2023 verisine göre Bayraktar TB2 Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Azerbaycan, Katar, Ukrayna, Türkmenistan'ın yanı sıra Libya, Fas, Etiyopya, Nijer, Somali, Cibuti, Mali, Togo, Burkina Faso gibi Afrika ülkelerinin de aralarında bulunduğu 28 ülkeye ihraç edilmiştir.⁶⁸ Şu ana kadar 32 ülkeye Bayraktar TB2 SİHA ve 8 ülkeye AKINCI TİHA ihracatı gerçekleşmiştir.⁶⁹ İhracı yapılan araçlar halihazırda sahada aktif olarak kullanılmaktadır. Örneğin Azerbaycan Ermenistan'a karşı elde ettiği Dağlık Karabağ zaferinde Türkiye'den ithal ettiği İHA ve SİHA'ları (Silahlı İnsansız Hava Aracı) kullanmıştır.⁷⁰ Yine F-16'nın yerini alacağı söylenen

⁶³ Türkiye ilk İHA'larını terörle mücadele politikası kapsamında 1995 yılında ABD'den satın aldı. 2000'li yıllarda ise İsrail'den satın aldı ancak satın alınan bu İHA'ların çoğu teknik arızaları nedeniyle geri iade edildi. Ardından kendi aracını yapmak için kurulan TUSAŞ'ın (Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.) üzerinde çalıştığı ANKA isimindeki İHA'ların deneme testlerine 2010 yılında başlandı. Baykar'ın ürettiği Bayraktar TB2 adlı SİHA, sektörün en iyilerinden biri olarak tanımlanıyor. Bkz. Özge Özdemir, "İHA ve SİHA Üretiminde Türkiye Dünyada Yükselen Bir Güç Mü?", *BBC News*, (20 Ekim 2020).

⁶⁴ Maryam Zakir-Hussain, "Ukrayna'nın Rusya'ya Yönelik Drone Saldırıları Haritalandırıldı", *Independent Türkçe*, (6 Eylül 2023).

⁶⁵ Courtney Kube; Mosheh Gains, "Drone Attacks on American Bases Injured Two Dozen U.S. Military Personnel", *NBC News*, (24 Ekim 2023).

⁶⁶ *Türk Savunma SanayiİST*, "Türk Savunma Sanayinin 2022 Yılı İhracat Şampiyonları", (20 Aralık 2022).

⁶⁷ Asena Boztaş; Huriye Yıldırım Çınar, "Türk İHA ve SİHA'larının Afrika Güvenliğine Etkisi", *Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi (TASAM)*, (26 Aralık 2022).

⁶⁸ Boztaş; Çınar, "Türk İHA ve SİHA'larının Afrika Güvenliğine Etkisi"; *Yeni Şafak*, "Onlarca Ülkeye İhraç Edildi: İşte Türkiye'nin Bugüne Kadar SİHA Sattığı Ülkeler", (19 Ocak 2023).

⁶⁹ *Türk Savunma SanayiİST*, "Savunma Sanayii İhracatı: Eylül 2023", (Ekim, 2023).

⁷⁰ Özdemir, "İHA ve SİHA", (20 Ekim 2020).

ve ilk uçuşu 2023 Aralık ayında olması planlanan 5. Nesil TUSAŞ Kaan jet muharip uçağının ayrıntılarını Afrikalı yetkililer yakından takip etmektedir. Kaan için söylenmesi gereken detay, yapay zeka ve nöral ağ desteği artırılmış özelliğidir. Ortalama değeri 100 milyon dolar olduğu belirtilen Kaan ilerleyen zamanlarda ihraç edilen milli savunma araçlarından biri olacaktır.⁷¹

Afrika ülkelerinin hemen hemen yarısı Türkiye ile savunma sanayii alanında ortaklığa sahiptir. Genel verilere bakıldığında, Türkiye 2020 yılında 83 milyon dolarlık savunma sanayii ürününü Afrika ülkelerine ihraç ederken, 2021 yılında rakam 288 milyon dolara ulaşmıştır.⁷² Elbette kıtada uzun süredir aktif olan ülkeler karşısında Türk savunma sanayiinin ürettiği araçların kapladığı alan şimdilik düşük bir paydır ki bir önceki bölümde bahsedilmişti, Afrika’da silah ve savunma alanında en büyük ithalatçı ucuz yollarla satış gerçekleştiren Rusya’dır. Bir diğeri Çin’dir. Şu da unutulmamalıdır, Çin, Rusya ve Avrupa ülkeleri askeri araç satışı dışında askeri varlık olarak da Afrika’dadır. Birçok Afrika ülkesinin askeri eğitim, askeri üs ve yapılanması silah satışlarıyla paralel ilerlemektedir. Öte yandan Afrika ülkelerinden Türk savunma sanayii araçlarına talebin arttığı da göz ardı edilmemelidir. Örneğin Nijerya önceki yıllarda Boko Haram’la mücadele için Çin’den 15 F-7 savaş uçağı ve CH-3 İHA almıştı.⁷³ Bununla birlikte Nijerya yeni alımlarında Türkiye’ye yönelmiş, T129 ATAK Taarruz ve Taktik Keşif Helikopteri siparişi veren ülkeler arasına girmiştir.⁷⁴

Sonuç olarak, Türkiye’nin başta Çin, Rusya, ABD olmak üzere kıta üzerindeki aktörlerin faaliyetlerini gözlemlemesi ve stratejik askeri politikalarını geliştirmesi önem arz etmektedir. Tekli/çoklu iş birlikleriyle Türkiye’nin kıtadaki katılımı artırılmalıdır. Bölge dışı aktör olarak Türkiye’nin güvenlik müdahalesine zorluk çıkarılmaması hatta Sudan’ın isteği gibi arabulucu rol teklifinin kendilerinden gelmesi Türkiye için artı pozisyonlardır. Hatırlanacaktır, Ukrayna-Rusya savaşı nedeniyle yaşanan tahıl krizinde Afrika’ya adil bir dağılım yapılmasında da Türkiye arabuluculuk yapmıştır.⁷⁵ Böylesi bir yaklaşımla ilerleyen Türkiye’nin Afrika ile olan temasları her iki taraf için uzun süreli olumlu sonuçlar verecektir.

SONUÇ

Afrika jeopolitik açıdan oldukça önemli bir bölgedir. Kıtanın barındırdığı ekonomik ve ticari potansiyel birçok ülkeyi ve yatırımcıyı Afrika’ya çekmekte ve bu da Afrika’yı uluslararası

⁷¹ *Türk Havacılık ve Uzay Sanayi*, “Kaan”, (2023); *Anadolu Ajansı*, “Milli Muharip Uçak KAAN Uçmaya Hazır”, (20 Haziran 2023).

⁷² Mürsel Bayram, “Afrika’nın Savunmasında Yükselen Güç: Türkiye”, *Anadolu Ajansı*, (25 Mayıs 2022).

⁷³ Toogood, “Understanding”, s. 1-10.

⁷⁴ *Türk Savunma SanayiİST*, “Nijerya’nın T129 ATAK Mürettebatı TUSAŞ’ta”, (23 Mayıs 2023).

⁷⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, “Afrika Kıtasının”, (13 Ekim 2023).

sistemde daha etkin rol oynayan, küresel sahnede ağırlığı giderek artan bir aktör haline getirmektedir. Afrikalılar için ana sorun, kendi zenginliklerini yönetebilme ve işleyebilme yetkinliğine tam olarak erişememesidir. Nitekim siyasi bağımsızlık ekonomik bağımsızlığı da beraberinde getirmemiştir.

Türkiye'nin gerek diplomatik gerek ekonomik ve kültürel bakımdan Afrika ile olan ilişkileri son yirmi yılda çarpıcı bir değişim halindedir. 1998 Afrika Eylem Planı sonrası daha aktif politika sergileyen Türkiye'nin kıta ülkeleriyle gerçekleştirdiği ikili ve çok taraflı diplomasi, sahada siyasi, güvenlik ve askeri iş birlikleri, kültürel ve kalkınma projeleri gibi birçok alanda hızlı ilerleme sağlamıştır. Tüm bunlar her iki taraf için elde edilen kazanımlardır. Diğer yandan bölgedeki siyasi çalkantılarda Türkiye'nin yumuşak güç konumundaki rolü önemlidir ki bu tür taleplerin Afrikalılardan gelmesi Türkiye'nin Afrika'daki vizyon ve amacının karşı tarafta da anlaşıldığını ortaya koymaktadır. Açıktır ki, son dönemde kıtada gelişen darbe girişimlerinde veyahut protestolarda Afrikalıların Fransa, İngiltere gibi eski sömürge ülkelere kızgınlığı mevcuttur. Bu durum tarihinde sömürge geçmişine sahip olmayan Türkiye'yi Afrika politikasında bir adım öne taşımaktadır. Kıtanın ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunmayı amaç edinen Türkiye'nin yineleyerek altını çizdiği "eşit ortaklık ve karşılıklı yarar" bu açıdan önemlidir.

Türkiye Afrika dış politikasında her ne kadar başarılı bir performans sergilese de, Afrika'da nicedir konuşlanmış ülkelerin faaliyetlerinin gözlemlenmesi ve uygun stratejik politikalar üretilmeye devam edilmesi gerekir. Yine bölge ülkeleriyle ikili/çok taraflı ilişkilerin devam ettirilmesine ek olarak, TİKA, Maarif Vakfı gibi kurumlar vesilesiyle kültürel ilişkilerin arttırılması, bölgeye yatırımların teşviki sağlanmalıdır. Afrikalı devletlerin Türk savunma sanayiinin ürettiği araçlara talebi iş birliğinin yanında Türkiye'yi güvenlik ortağı olarak da gördüklerini gösterir. Savunma sanayii ve askeri varlıkta kıtada yakalanan başarı ivmesi, sahada uzman kişiler yetiştirip arge çalışmalarına önem vererek pek çok alanda daha iyi sonuçlar alabilecek kapasitedir. Tüm bu uzun vadeli yatırımlar ilerleyen süreçte Türkiye'yi bölgede çok daha önemli bir güç haline getirecektir.

KAYNAKÇA

AFROSAM, "Avrupa Birliği'nin Gözü Afrika'nın Temiz Jet Yakıt Projesinde", (28 Ağustos 2023), <https://afrosamtr.org.tr/avrupa-birliginin-gozu-afrikanin-temiz-jet-yakit-projesinde/> (Erişim: 16.11.2023)

Aiping, Zeng; Zhan, Shu. “Origin, Achievements, and Prospects of the Forum on China-Africa Cooperation”, *China International Studies*, (2018), s. 88-108.

Aljazeera, “Thousands in Niger Rally in Support of Coup Leaders”, (6 Ağustos 2023), <https://www.aljazeera.com/news/2023/8/6/thousands-in-niger-rally-in-support-of-coup-leaders> (Erişim: 16.11.2023)

Anadolu Ajansı, “Milli Muharip Uçak KAAN Uçmaya Hazır”, (20 Haziran 2023), <https://www.aa.com.tr/tr/savunma-sanayisi/milli-muharip-ucak-kaan-ucmaya-hazir/2926442> (Erişim: 16.11.2023)

Başaran, Emre. “Niger Coup Result of Battle for Influence Between West and Russia: Expert”, *Anadolu, Agency*, (28 Temmuz 2023), <https://www.aa.com.tr/en/africa/niger-coup-result-of-battle-for-influence-between-west-and-russia-expert/2956583> (Erişim: 16.11.2023)

Bavier, Joe. “U.S.-Africa Trade Program must be More than 'Symbolic,' U.S. Trade Chief Says”, *Reuters*, (4 Kasım 2023), <https://www.reuters.com/world/us-business-wants-africa-trade-certainty-biden-official-says-2023-11-04/> (Erişim: 16.11.2023)

Bavier, Joe; Peyton, Nellie; Acharya, Bhargav. “Biden Wants to Improve U.S.-Africa Trade Programme, not Just Renew It – Blinken”, *Reuters*, (3 Kasım 2023), <https://www.reuters.com/world/africa/biden-administration-wants-improve-africa-us-trade-pact-blinken-says-2023-11-03/> (Erişim: 16.11.2023)

Bayram, Mürsel. “Afrika'nın Savunmasında Yükselen Güç: Türkiye”, *Anadolu Ajansı*, (25 Mayıs 2022), <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/afrikanin-savunmasinda-yukselen-guc-turkiye/2597008>

BBC News, “Niger coup: Why Some People Want Russia in and France Out”, (1 Ağustos 2023), <https://www.bbc.com/news/world-africa-66365376> (Erişim: 16.11.2023)

Boztaş, Asena; Çınar, Huriye Yıldırım. “Türk İHA ve SİHA'larının Afrika Güvenliğine Etkisi”, *Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi (TASAM)*, (26 Aralık 2022), https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70238/turk_iha_ve_sihalarinin_afrika_guvenligine_etikisi

Bölme, Selin M.; Çavuşoğlu, Esra. “Yeni İngiliz Kolonyalizmi: Çekilme Sonrası İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki Nüfuz Politikası (1971-1991)”, *Uluslararası İlişkiler*, 17/65, (2020), s. 47-61.

Britannica, “Lucy”, 14 Haziran 2023, <https://www.britannica.com/topic/Lucy-fossil> (Erişim: 16.11.2023)

China Africa Research Initiative, “Data: China-Africa Trade”, *Johns Hopkins University's School of Advanced International Studies*, <https://www.sais-cari.org/data-china-africa-trade> (Erişim: 16.11.2023)

Dahir, Abdinor. “The Turkey-Africa Bromance: Key Drivers, Agency, and Prospects”, *Insight Turkey*, 23/4, (2021), s. 27-38.

Devecioğlu, Kaan. “Yeni Sömürgecilik: Fransız Afrikası’nda CFA Bölgesi ve Uranyum Rezervleri”, *Afrika Araştırmacıları Derneği* (AFAM), (5 Ekim 2019), <https://afam.org.tr/yeni-somurgecilik-fransiz-afrikasinda-cfa-bolgesi-ve-uranyum-rezervleri/> (Erişim: 16.11.2023)

Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Afrika İlişkileri”,<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> (Erişim: 16.11.2023)

Droin, Mathieu; Dolbaia, Tina. “Russia Is Still Progressing in Africa: What’s the Limit?”, *Center for Strategic and International Studies* (CSIS), (15 Ağustos 2023), s. 1-13.

Dynamic, Beyongo Mukete . “China’s Power in Africa: Rhetoric and Reality”, ed. Jane Golley, Linda Jaivin, Paul J. Farrelly, *Power*, (ANU Press, 2019), s. 186-200.

EuroNews, “Niger Junta Says French Ambassador is Being Expelled by Police”, (31 Ağustos 2023), <https://www.euronews.com/2023/08/31/niger-junta-says-french-ambassador-is-being-expelled-by-police> (Erişim: 16.11.2023)

EuroNews, "Erdoğan, Sudan ve Etiyopya Arasında Arabuluculuk Teklif Etti", (19 Ağustos 2021), <https://tr.euronews.com/2021/08/19/erdogan-sudan-ve-etiyopya-aras-nda-arabuluculuk-teklif-etti> (Erişim: 16.11.2023)

Gakunzi, David. “China in Africa: Beliefs and Reality”, *Jewish Political Studies Review*, 30/1-2 (2019), s. 226-229.

Gençoğlu, Halim. “Güney Afrika Milli Arşivlerinin Osmanlı Tarih Yazıcılığı Açısından Önemi”, *Belleten*, 83/298, (2019), s. 933- 956.

İletişim Başkanlığı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Angola, Togo ve Nijerya Ziyareti Sonrası Gazetecilerle Söyleşi Gerçekleştirdi”, (21 Ekim 2021), <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-angola-togo-ve-nijerya-ziyareti-sonrasi-gazetecilerle-soylesi-gerceklestirdi> (Erişim: 16.11.2023)

Kavas, Ahmet. “Afrika’ya Borç Kuşatması”, *Afrika Araştırmacıları Derneği* (AFAM), (9 Ekim 2023), <https://afam.org.tr/afrikaya-borc-kusatmasi/> (Erişim: 16.11.2023)

Kube, Courtney; Gains, Mosheh. “Drone Attacks on American Bases Injured Two Dozen U.S. Military Personnel”, *NBC News*, (24 Ekim 2023), <https://www.nbcnews.com/politics/national-security/drone-attacks-american-bases-injured-two-dozen-us-military-personnel-rcna121961> (Erişim: 16.11.2023)

McCarthy, Simone. “China has Poured Billions into Africa’s Infrastructure. Is it Now Tightening the Tap?”, *CNN*, (27 Eylül 2023), <https://edition.cnn.com/2023/09/26/china/china-african-loans-development-belt-and-road-intl-hnk/index.html> (Erişim: 16.11.2023)

Martin, Guy. "Uranium: A Case-Study in Franco-African Relations", *The Journal of Modern African Studies*, 27/4 (1989), s. 625-640.

Martina, Michael; Plessis, Carien du. "China's Xi Pledges to Support Africa's Industrialisation at BRICS", *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/chinas-xi-pledges-support-africas-industrialisation-brics-2023-08-24/> (Erişim: 16.11.2023)

Miller, Eric A. "More Chinese Military Bases in Africa: A Question of When, Not If", *Foreign Policy*, (16 Ağustos 2022), <https://foreignpolicy.com/2022/08/16/china-military-bases-africa-navy-pla-geopolitics-strategy/> (Erişim: 16.11.2023)

Mişra, Abhishek. "The China–Africa Peace and Security Forum: Practical Outcomes or Same Old Rhetoric?", *Institute for Defence Studies and Analyses*, (Eylül 2023), <https://www.idsa.in/idsacomments/The-China-Africa-Peace-and-Security-Forum-AMishra-060923> (Erişim: 16.11.2023)

Murat, Turgay. "Bandung Konferansı ve Türkiye", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28/2, (2018), s. 363-379.

Nantulya, Paul. "China's Military Political Work and Professional Military Education in Africa", *Africa Center*, (30 Ekim 2023), <https://africacenter.org/spotlight/china-pla-military-political-work-pme-africa/> (Erişim: 16.11.2023)

Nkrumah, Kwame. *Neo-Colonialism: The Last Stage of Imperialism*, Panaf Books, 1987.

Pecquet, Julian. "US-Africa Trade: Lofty Goals, Lagging Investment", *The Africa Report*, (22 Eylül 2022), <https://www.theafricareport.com/240175/us-africa-trade-lofty-goals-lagging-investment/> (Erişim: 16.11.2023)

Rapanyane, Makhura B. "Neocolonialism and New imperialism: Unpacking the Real Story of China's Africa Engagement in Angola, Kenya, and Zambia", *Journal of African Foreign Affairs*, 8/3 (2021), s. 89-112.

Reno, Philip L.; McCollum, Melanie A.; Meindl, Richard S.; Lovejoy, C. Owen. "An Enlarged Postcranial Sample Confirms Australopithecus Afarensis Dimorphism was Similar to Modern Humans", *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, 365/1556, (2010), s. 3355-3363; *Resmi Gazete*, "2010/7 No'lu Genelge", (26 mart 2010), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100326-16.htm> (Erişim: 16.11.2023)

Reuters, "EU Chief Calls for More Engagement with Africa", (13 Eylül 2023), [https://www.reuters.com/world/africa/eu-chief-calls-more-engagement-with-africa-2023-09-13/#:~:text=BRUSSELS%2C%20Sept%2013%20\(Reuters\),prone%20to%20risk%20of%20terrorism](https://www.reuters.com/world/africa/eu-chief-calls-more-engagement-with-africa-2023-09-13/#:~:text=BRUSSELS%2C%20Sept%2013%20(Reuters),prone%20to%20risk%20of%20terrorism) (Erişim: 16.11.2023)

Reuters, “Which Western Countries Have Foreign Forces in West Africa?”, (25 Eylül, 2023), <https://www.reuters.com/world/africa/which-western-countries-have-foreign-forces-west-africa-2023-09-25/> (Erişim: 16.11.2023)

Reuters, ”Uganda's Anti-Gay Law: How Restricted are LGBTQ Rights in Africa?”, (29 Mayıs 2023), <https://www.reuters.com/world/africa/africas-restrictions-lgbtq-rights-2023-05-29/> (Erişim: 16.11.2023)

Reuters, “BRICS Invites Six Countries Including Saudi Arabia, Iran to be New Members”, (24 Ağustos 2023), [https://www.reuters.com/world/brics-invites-six-countries-including-saudi-arabia-iran-be-new-members-2023-08-24/#:~:text=JOHANNESBURG%2C%20Aug%202024%20\(Reuters\),Cyri%20Ramaphosa%20said%20on%20Thursday](https://www.reuters.com/world/brics-invites-six-countries-including-saudi-arabia-iran-be-new-members-2023-08-24/#:~:text=JOHANNESBURG%2C%20Aug%202024%20(Reuters),Cyri%20Ramaphosa%20said%20on%20Thursday) (Erişim: 16.11.2023)

Sanders, Edmund. “Eritrea Aspires to be Self-Reliant, Rejecting Foreign Aid”, *Los Angeles Time*, (2 Ekim 2007), <https://www.latimes.com/world/la-fg-eritrea2oct02-story.html> (Erişim: 16.11.2023)

Sidiropoulos, Elizabeth; Alden, Chris. “Russia in Africa — post-Soviet re-engagement”, *Russia-Africa matryoshka: Summitry, Geopolitics and Resources*, (2019), s. 7-27

Summit Africa-Russia “Recap of the Second Summit and Russia–Africa Economic and Humanitarian Forum”, (13 Ekim 2023), <https://summitafrica.ru/en/news/podvedeny-itogi-vtorogo-sammita-i-ekonomicheskogo-i-gumanitarnogo-foruma-rossija-afrika/> (Erişim: 16.11.2023)

The White House, “Fact Sheet: U.S.- Africa Partnership in Promoting Two-Way Trade and Investment in Africa”, (14 Aralık 2022), <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/12/14/fact-sheet-u-s-africa-partnership-in-promoting-two-way-trade-and-investment-in-africa/> (Erişim: 16.11.2023)

The Economist, “America Worries about China’s Military Ambitions in Africa”, (9 Aralık 2021), https://www.economist.com/china/2021/12/09/america-worries-about-chinas-military-ambitions-in-africa?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gclid=Cj0KCQjwmvSoBhDOARIsAK6aV7i9fyRBgavDDgNhldA1_u0dCmh4jfqqf2HC49lxJR9dSSdh32vFsaAqQUEALw_wcB&gclsrc=aw.ds (Erişim: 16.11.2023)

Thrall, Lloyd. “Chinese Presence and Behavior in Africa”, *China’s Expanding African Relations: Implications for U.S. National Security*, (2015), s. 21-74

Togo First, “Togo is a Peaceful Country and Opposes All Wars”, (26 Eylül 2023), <https://www.togofirst.com/en/politics/2609-12597-togo-is-a-peaceful-country-and-opposes-all-wars-robort-dussey> Erişim: 16.11.2023)

Toogood, Kimairis. “Understanding the Emerging Relationship Between China and Africa: The Case of Nigeria”, *Stimson Center* (2016), s. 1-10

Toraman, Cengiz; Ulucenk, Elif. “Tarihte Bilinen İlk Altın Resesyona Neden Olan Birisi Olarak Altın ve Tuz Kralı Mansa Musa’nın Servetinin Ekonomik Yansımaları”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, (Ocak 2023), s. 67-80

Türk Savunma SanayiİST, “Savunma Sanayii İhracatı: Eylül 2023”, (Ekim, 2023), <https://www.savunmasanayist.com/savunma-sanayii-ihracati-eylul-2023/> (Erişim: 16.11.2023)

Türk Savunma SanayiİST, “Türk Savunma Sanayinin 2022 Yılı İhracat Şampiyonları”, (20 Aralık 2022), <https://www.savunmasanayist.com/turk-savunma-sanayinin-2022-yili-ihracat-sampiyonlari/> (Erişim: 16.11.2023)

Türk Savunma SanayiİST, “Nijerya’nın T129 ATAK Mürettebatı TUSAŞ’ta”, (23 Mayıs 2023), <https://www.savunmasanayist.com/nijeryanin-t129-atak-murettebatı-tusasta/> (Erişim: 16.11.2023)

Türk Havacılık ve Uzay Sanayi, “Kaan”, (2023), <https://www.tusas.com/urunler/yeni-projeler/ozgun/kaan> (Erişim: 16.11.2023)

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, “TİKA, Afrika’da Son 5 Yılda 1884 Projeyi Hayata Geçirdi” (TİKA, 2022), https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_afrika_da_son_5_yilda_1884_projeyi_hayata_gecirdi-70009 (Erişim: 16.11.2023)

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, “TİKA, Güney Afrika’da Kadınlara Desteğini Sürdürüyor” (TİKA, 2023), https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_guney_afrika%27da_kadinlara_destegini_surduruyor-77856 (Erişim: 16.11.2023)

Türkiye Maarif Vakfı, “Türkiye-Afrika Dostluğu Eğitim, Kalkınma ve Kültür İş birliğiyle Güçleniyor”, (2021), <https://turkiyemaarif.org/news/turkiyefrika-dostlugu-egitim-kalkinma-ve-kultur-is-birligiyle-gucleniyor> (Erişim: 16.11.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi”, <https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/turkiye-afrika/zirve/> (Erişim: 16.11.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Afrika Kıtasının Küresel Sistemde Hak Ettiği Yeri Alması İçin Gereken Her Türlü Katkıyı Sağlayacağız”, (13 Ekim 2023),

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/149830/-afrika-kitasinin-kuresel-sistemde-hak-ettigi-yeri-almasi-icin-gereken-her-turlu-katkiyi-saglayacagiz-> (Erişim: 16.11.2023)

Özdemir, Özge. “İHA ve SİHA Üretiminde Türkiye Dünyada Yükselen Bir Güç Mü?”, *BBC News*, (20 Ekim 2020), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54533620> (Erişim: 16.11.2023)

Özkan, Mehmet; Orakçı, Serhat. "Turkey as a “Political” Actor in Africa—an Assessment of Turkish Involvement in Somalia”, *Journal of Eastern African Studies* 9 (2), s. 343-352

UN, Environment Programme, “Our Work in Africa”, <https://www.unep.org/regions/africa/our-work-africa> (Erişim: 16.11.2023)

Qingyun, Wang. “Chinese Investment in Africa Hits \$1.8b in 1st Half of 2023”, *China Daily Global*, (25 Ekim 2023),

<https://www.chinadaily.com.cn/a/202310/25/WS653873d9a31090682a5ea8c0.html> (Erişim: 16.11.2023)

Yeni Şafak, “Onlarca Ülkeye İhraç Edildi: İşte Türkiye'nin Bugüne Kadar SİHA Sattığı Ülkeler”, (19 Ocak 2023), <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/onlarca-ulkeye-ihrac-edildi-iste-turkiyenin-bugune-kadar-siha-sattigi-ulkeler-4500943/7> (Erişim: 16.11.2023)

Zakir-Hussain, Maryam. “Ukrayna'nın Rusya'ya Yönelik Drone Saldırıları Haritalandırıldı”, *Independent Türkçe*, (6 Eylül 2023),

<https://www.indyturk.com/node/659271/d%C3%BCnya/ukraynan%C4%B1n-rusyaya-y%C3%B6nelik-drone-sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1-haritaland%C4%B1r%C4%B1ld%C4%B1> (Erişim: 16.11.2023)